

KRISTÓ GYULA

A doktori képzésről — szegedi tapasztalatok alapján

Amikor a fentebbi szöveget 1992 elején írtam, és egy budapesti megbeszélésen előadtam, még nem látszott a körvonala annak, hogy rövidesen gyökeres változás következik be a „tudósképzés” évtizedek óta megmerevedett magyarországi rendszerében. Így írtam éppen öt évvel ezelőtt arról, hogy „ahol a lehetőségek adóttak vagy megteremthetők, a magyar medievisztikai szakképzést (minor- vagy félszakos képzést) mielőbb meg kell indítani.” Azaz akkor még úgy gondolkodtam, hogy a szakképzést – más lehetőség híján – az alapképzés szintjén kell megvalósítani. Ennek jegyében hoztuk létre Szegeden 1992 őszén a magyar medievisztika B minor-szakot, amely az addig hiányzó szakképzést volt hivatva pótolni, vagyis lényegében elitképzést kívánt adni. Ennek megfelelően állítottuk össze annak programját is. Négy tantárgyblokkot alakítottunk ki: az elméleti jellegű előadások, a latin szövegolvasások, a paleográfiai gyakorlatok és a műhelyszemináriumok paneljét. Az elmúlt évek során évfolyamonként három-hat hallgató vette fel szakként a magyar medievisztikát, két évfolyam hallgatói már diplomát is szereztek. Ahhoz képest, hogy a történelem A maior-szak 80 órás programmal fut, a magyar medievisztika B-szak a maga 40 órás programjával mind mennyiségileg, mind – hallgatói visszajelzések alapján – minőségileg versenyképesnek bizonyult a gomba módra szaporodó szakok között. Segítségét jelentett ehhez a latin speciális képzés Szegeden hosszú idő óta folyt programja, amely – afféle „kicsinyített” latin szakként működve – a történelem szakosok latin nyelvi záróvizsgáját messze meghaladó nyelvi szintre hozta fel a latinigényes stúdióirányú érdeklődő (köztük a medievisztika szakot felvenni akaró) hallgatókat. Ilyen módon 40 órás programunknak nem kellett nyelvi képzésre időt és energiát fordítania. (A latin szövegolvasási gyakorlatok ennél fogva nem grammatikai, hanem szövegértelmezési funkciót kaptak.) Mivel csupán egy-egy speciális tárgy ellátására kérhettünk fel – szerény anyagi lehetőségeink következtében – külső előadókat (például kodikológia, középlatin filológiai proszeminárium, történeti folklorisztika), a 40 órás program túlnyomó többségét változatlan oktatói létszám mellett magunk voltunk kénytelenek teljesíteni, miközben fő feladatunknak továbbra is az alapképzés ellátása számított, amelyet ráadásul egyre növekvő létszámú hallgatóság számára kellett végeznünk.

Új helyzet állt elő azzal, hogy az 1990-es évek első harmadában megszülettek a megfelelő jogszabályok a tudományos minősítés magyarországi rendszerének átalakításáról, a korábbi három fokozatú (egyetemi doktor, kandidátus, akadémiai doktor) rendszer egyetlen fokozatúvá válásáról. Az új – és egyetlen – fokozat, a *filozófia doktora* (rövidítése szerint *PhD*) adományozásának jogát az egyetemek kapták meg, ám ahhoz, hogy az egyetemen művelt egyes tudománysszakok a fokozatszerzés érdekében szervezett képzést indíthassanak és fokozatot adományozhassanak,

tudományosan meg kellett méretniük magukat, azaz akkreditáción kellett átesniük. A szegedi egyetemen a történeti stúdiók közül ez elsőként a középkortudománynak sikerült. Az 1994 elején elnyert akkreditáció birtokában lényegében ugyanaz a csapat, amelyik 1992-ben a medievisztika B minor-szakot megindította (zömmel, de nem kizárólagosan a középkori és kora újkori magyar történeti tanszék, valamint a történeti segédtudományi tanszék oktatógárdája), 1994 őszén elkezdte az új rendszerű doktori fokozat megszerzésére előkészítő kurzusokat.

A hároméves képzést jelentő, összességében 20 órás doktori program értelemszerűen nem lehetett azonos a medievisztika B-szak programjával (hiszen a medievisztika szakon diplomázott saját hallgatóink szép számmal kerültek be a doktori képzésbe), de alapvetően nem is különbözhetett tőle (hiszen nemcsak Szegeden végzetteket vettünk fel, hanem más egyetemek hallgatóit is, akik efféle képzésben nem részesültek). A „kör négyesítését” akként oldottuk meg, hogy a doktori program résztvevői lényegében ugyanazon típusú órákat látogatnak, mint amilyen a medievisztika szakon is fut (előadások, latin szövegolvasások, paleográfiai gyakorlatok, műhelyszemináriumok), de a kétféle képzés konkrét programja alapjaiban tér el. A doktori képzés „nehezebb műfajú” problémákat, szövegeket dolgoz fel. (Előadások közül a doktori programban szerepel magyar és nemzetközi jelleggel államtörténet, művelődéstörténet, művészettörténet, nehezebbek a szövegolvasások textusai, „élesebbek” a műhelyszemináriumok témái, például az elmúlt évtizedek középkorász vitáinak feldolgozása). Úgy gondolom, a doktori képzés „emelt szinten” valósít meg egyfajta elitképzést. Szegeden ez teljesen külön mederben, minden más képzési formától elkülönítetten folyik. A doktori képzés hallgatói számukra (és csak az ő számukra) tartott kurzusokon vesznek részt. Mi, az oktatók tehát – nagy teherterhelés árán – visszük az alapképzést, egyelőre még a medievisztika B minor-szakot, valamint a PhD-képzést.

Mivel immár az idén a doktori képzés első évfolyama végez, az első hároméves ciklus lezárul, nem felesleges a kezdeti tapasztalatok összegzése. Nyilván ezek nem azonos érvényűek a hallgatók és a képzésben részt vevő, döntően minősített oktatók számára. Kezdjük a hallgatókkal! Mivel Szegeden középkorból viszonylag jelentős számban vesznek részt hallgatók doktori képzésben (a jelen helyzet szerint a három évfolyamon 18 hallgatónk van), a tapasztalatok nem éppen szűk körből valók. Úgy tűnik, a képzési formát illetően az előzetes várakozások igazolódtak. A hároméves időtartam jó lehetőséget biztosít – elsősorban persze az ösztöndíjas, tehát „főfoglalkozású” – hallgatóknak arra, hogy választott szakmájukban elmélyedjenek. Persze, az ösztöndíj összege nem magas, de a hallgatói jogállás bizonyos természetbeni kedvezményekre jogosít (utazás, kollégium, könyvvásárlás). Ugyanakkor a hallgatói jogállás hátrányt is jelenthet (például bizonyos könyvtárak esetében, ahol hallgatók nem kölcsönözhetnek, illetve csak erősen korlátozott számú könyvet vihetnek haza magukkal, s ezek a szabályok érvényesek a PhD-hallgatókra is). Amennyiben a programok színvonalasak, érdemben hozzájárulhatnak a doktori értekezés megalkotásához. Illúzió azonban arra gondolni, hogy a szervezett képzés túlságosan sok konkrét segítséget nyújt a téma feldolgozásához. A segítség inkább szemléleti, módszertani, a szakmai fogások elsajátítására szolgál, de nem pótolhatja az elmélyült önálló adatgyűjtést, a saját koncepció kialakítását stb. Összességében a szervezett

doktori képzés három éve jó keret, amelyet a hallgató későbbi szakmai előrehaladása érdekében – szerencsés esetekben (korszerű program, színvonalas oktatók, sikeres témaválasztás, jó könyvtári-levéltári háttér stb.) – eredménnyel kamatoztathat. Nem látszanak viszont realizálhatóknak – legalábbis a jelen helyzetben nem – azok a remények, hogy a doktori képzés hallgatói hat félévükből legalább egyet (vagy akár kettőt is) külföldi egyetemen töltsenek. Remélhető, hogy néhány év múlva, amikor a „befagyasztás” évtizedei után látványosan javulnak az egyetemek külkapcsolatai, e téren jelentős változás áll be.

Kérdés azonban – s a tanulmányok előrehaladtával egyre fontosabb kérdés lesz ez –, hogy mire jogosít a három év elvégzése. A tekintetben sem lehet senkinek illúziója, hogy társadalomtudományokban – főleg a nappali tagozatos egyetemi alapképzésből azonnal a doktori képzésbe került hallgatók esetében – három év alatt általában el lehet készíteni a dolgozatot. Ez legfeljebb *naggyitkán* egy-egy embernek sikerülhet. Ennélfogva a humántudományokban tanulmányokat folytató PhD-hallgatók mindig hátrányos helyzetben lesznek főleg matematikát és élettelen természettudományt művelő kollégáikkal szemben (akik sokkal rövidebb idő alatt juthatnak a tudományos fokozat birtokába) a posztdoktori ösztöndíjak elnyerésének lehetőségeit illetően (az ezekre történő pályázatoknál ugyanis feltétel a fokozat megszerzése a doktori képzés ideje alatt). Más szavakkal: a nagy tudománytörténeti háttérrel rendelkező, időigényes, csak későbbi beérést biztosító tudományok esetében – amilyen a középkortudomány is – más mércét kellene alkalmazni. Mindaddig, amíg a hároméves képzésben végzettek helyzete e vonatkozásban nem rendeződik, hajlandó vagyok úgy is látni a PhD-képzést, mint a magasan kvalifikált szakemberek munkanélküliségének elodázására, a probléma időleges kezelésére szolgáló intézményt. Kétségtelen, hogy ez a munkanélküliség kezelésének rendkívül kulturált, igen szimpatikus módja, de lényegében nem oldja meg a kurzust teljesítő képzettség szerinti munkába állásának gondját.

Persze, joggal vehető fel: nem is feladata, hogy ezt megoldja. De – s ezen a ponton kapcsolódik újra össze jelen írásom az öt évvel ezelőtti papírra vetett s a korábbi oldalakon olvasható dolgozatommal – éppen a középkortudomány területén a kibontakozás lehetőségei világosan láthatók. Az ország számos egyetemén és legtöbb főiskoláján megerősítésre szorul a középkor oktatása, mert az öt évvel ezelőtti helyzethez képest szinte semmi változás nem következett be. Sok helyen a felsőoktatásban (kiváltképpen a főiskolákon) ma sem középkorászok (középkorból képzettséget szerettek) oktatják a történelem középkori szakaszát, hanem – jobb híján – ókorászok vagy éppen legújabb korrall foglalkozók. De egyre inkább nem lesz igaz (s voltaképpen már ma sem igaz) a „jobb híján”. Ugyanis vannak és lesznek jobbak, olyanok, akik a szó szoros értelmében szakemberek, kiképzett specialistái a medievisztikának (tudnak latinul, ismerik és alkalmazzák a történeti segédtudományokat, saját önálló, középkori tárgyú témájuk/témáik van/vannak, azokból rendszeresen publikálnak), és – ráadásul – megfelelő felsőoktatási gyakorlattal rendelkeznek.

Ezen a ponton kell kitémni az új doktori képzési rend azon szimpatikus vonására, amely lehetővé teszi a PhD-hallgatók bevonását az alapképzésbe, meghozza természetesen szemináriumok, forrásolvasási gyakorlatok vezetésébe (és nem

főkéllégiumok tartásába). Szegeden mi éppen hogy nem tanácsoljuk el ettől a doktori képzésben részt vevő hallgatóinkat, hanem minden lehetséges módon (még tandíjfizetési mentesség biztosításával is) buzdítjuk őket arra, hogy vállaljanak szerepet a képzésben részt vevő tanszékek (a már említetteken túl még a középkori egyetemes történeti tanszék) oktató munkájában. Kérjük őket, hogy ne feltétlenül saját, szűk kutatási témáik tárgyköréből hirdessenek szemináriumokat, hanem szélesebb tematika alapján is, ilyen módon szintén tágítva ismeretüket (megvalósítva a „tanulva tanítás” szép eszméjét). A hallgatók bevonása az alapképzésbe a szemináriumi kínálatok mennyiségi és – bizonyon állítható – minőségi gyarapodását szolgálja, a tabló színesítését jelenti. Ugyanakkor a hallgatók három év alatt kellő jártasságra tesznek szert a felsőoktatásban, képesek lesznek arra, hogy nem csupán kutatóként (erre van amúgy is kevesebb lehetőségük), hanem oktatóként keressék meg a jövőben kenyerüket.

Úgy gondolom, hogy az új rendszerű doktori képzés beindulása – bár ez kevésbé tudatosult még az érdekeltekben – sajátos, kettős versenyhelyzetet teremt. Egyrészt versenyt támaszt a képzésben résztvevők között, főleg abban az esetben, ha számosan részesek a képzésnek (mint Szegeden középkorból). A három év foglalkozásain való rendszeres szereplés állandó megmérettetési és bizonyítási alkalmakat kínál. Másrészt versenynek kell kialakulnia a birtokon (tanszéken, intézeten) belül levők és a doktori képzés sikeres elvégzése, valamint a megszerzendő fokozat révén kívülről oda betörni akarók között. Ki ne ismerné az elkényelmesedett, megrekedt adjunktus figuráját. Őt annak idején nem kiképezték, hanem kiválasztották. Vannak számosan közülük, akik megtalálták és megállták a helyüket, önképzéssel vagy más módon bizonyítottak, fokozatot szereztek. Ők ma már a PhD-hallgatók képzésében is részt vesznek. Ugyanakkor szinte mindenütt megfigyelhető az az oktató (oktatói csoport), aki (amelyik) – bár középkort tanít – lényegében nem (vagy nem hivatásszerűen, inkább csak műkedvelő szinten) úzi a medievisztikát, foglalja a helyet a kiképzett, tehetséges, bizonyítani akaró és tudó fiatalabbak előtt. Úgy gondolom, e fiataloknak meg kell adni a tanszékeken a bizonyítási lehetőséget, természetesen a versenyhelyzet rájuk is érvényes, nekik is fel kell majd venniük a „harcot” az utánuk jövő még fiatalabbakkal szemben. Tudom, e versenyhelyzet kulcsa nagymértékben az intézményi (intézeti) vezetők kezében van. Abban bízom, hogy ha más szempont esetleg nem is, de a megmérettetés (akkreditáció) kényszere őket is előbb-utóbb a minőség vállalása irányában fogja elmozdítani. A doktori képzés sikere egyik *döntő* mozzanatának tartom, hogy ne az „utcának”, ne az „íróasztalnak” képezzünk, hanem az életnek, hogy a megszerzett tudás hasznosulhasson.

Végezetül néhány szót az új típusú doktori képzés tanári oldalról megfogalmazható tapasztalatairól. Bár jogállásukat tekintve a képzésben résztvevők hallgatók, én (gondolom, hasonlóan munkatársaim is) kollégáknak tekintem (tekintjük) őket. Nagy öröömömre szolgál, hogy végre intézményes kerete van a magas színvonalat biztosítani hivatott szakképzésnek. Ennek – mint ma mondják – a humánpolitikában (a szakmai utánpótlás biztosításában, az alkalmatlanok lecserelésében, a nyugdíjba menők pótlásában) is nagy szerepe van. A sok hibalehetőséget rejtő véletlenszerű kiválasztás helyett a kiképzés sokkal szélesebb „merítési bázist” biztosít, nagyobb választási lehetőséget nyújt, a hároméves együttműködés ugyanis

szoros munkakapcsolatot jelent. Nem elhanyagolható mozzanat, hogy a PhD-hallgatók „pénzt hoznak a házhoz”, a képzést lebonyolító programok a hallgatók számával arányosan állami dotációt kapnak (ami közvetett és közvetlen módon, a könyvvásárlástól az utazási hozzájárulásig visszaforgó a képzés és az abban részt vevő hallgatók számára).

A középkor szegedi akkreditációja megadta számunkra a doktori fokozat odaítélésének jogát. Az elmúlt egy év alatt hárman védtek meg doktori értekezésüket Szegeden és szereztek doktori fokozatot (természetesen közülük senki sincs, aki a hároméves programot végzi). Ebben a munkában – jogszabály előírta kötelezettségünkön túl – nagymértékben támaszkodtunk az ország más műhelyeiben dolgozó medievisztákra. A magunk részéről ezzel is szeretnénk volna kifejezni nyitottságunkat, azt, hogy az általunk megítélhető fokozatok országosan áttekinthetők, nyomon követhetők legyenek. Már is látszik ugyanis, hogy nem kis veszély fenyeget abban az esetben, ha egy-egy program belterjessé, zárttá válik, nem keresi a kapcsolatot más műhelyekkel. Egy olyan kis országban, mint Magyarország, a kevés kutatót foglalkoztató tudományszakoknak szorosan együtt kell működniük, ellenkező esetben az értékek relativizálódnak, nem lesznek összemérhetők. Ha valami előnye volt a régi, a Tudományos Minősítő Bizottság nevével jellemezhető hosszú korszak fokozatszerzési gyakorlatának, az éppen az volt, hogy megpróbált (és saját idevágó, hosszú időre kiterjedő praxisom alapján bátran mondhatom: történelemből tudott is) azonos mércét állítani egy-egy tudományszak különböző helyekről jött képviselőivel szemben. Az új rendszer egyik legnagyobb veszélye éppen e mérce különböző magasságra állítása, végső fokon az azonos érték nagyon eltérő megítélése lehet.

Végezetül meg kell említenem: a PhD-képzés megindulása, majd teljes vertikumban való felfutása kérdésessé tette a szegedi medievisztika B minor-szak további sorsát. Magam úgy látom, ez utóbbi betöltötte hivatását, az új típusú doktori képzést megelőző időben kísérletet jelentett egy szakmai elitképzés meghonosítására (igaz, az alapképzés keretei között), sokban mintául szolgált a doktori program koncepcionális vázának megalkotásához, néhány éven keresztül a PhD-képzés „merítési bázisát” jelentette. Egy maroknyi szakember egyébként sem képes egyszerre kivenni a részét az alapképzésből, az alapképzésben megjelenő, igényes szakképzésből, valamint a posztgraduális (doktori) képzésből. Ez a magyarázata annak, hogy 1996-ban már nem vettünk fel új hallgatókat medievisztika szakra. Ugyanakkor e képzési forma legjobb hagyományait megőrizve, az átmenetet az érintett hallgatóknak biztosítva, 1997 őszén a Csongrád Megyei Levéltárral szoros együttműködésben újrará szeretnénk indítani a szegedi bölcsészkaron a levéltár B-szakos képzést. Ez nem posztgraduális képzés lesz, hanem az alapképzés része, de nyilván jellegénél fogva gyűjtőhelyévé válik azon hallgatóknak, akik kiváltképpen fogékonyak a történelem és annak forráskérdései iránt, s így közvetve továbbra is jelenthetnek uránpótlást a szegedi középkortörténeti doktori képzés számára.